

JAMIYATDA OIV STIGMASI: O‘ZBEKISTON SHAROITIDA IJTIMOYIY TAMG‘ANING PATSIENTLAR HAYOT SIFATIGA PSIXOLOGIK TA‘SIRI

Amangeldiyev Sirojiddin Nurgaliy o‘g‘li

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti Chirchiq filiali, “Ijtimoiy fanlar va xorijiy
tillar” kafedrasida o‘qituvchisi*

E-mail: sirajiddinamangeldiev@gmail.com

Tel: +998998261109

***Annotatsiya.** Ushbu maqola O‘zbekiston jamiyati kontekstida OIV (odamning immunitet tanqisligi virusi) bilan yashayotgan insonlarning (OIVBY) ijtimoiy stigmatizatsiyasi fenomenini tadqiq etishga bag‘ishlangan. OIV infeksiyasi bilan bog‘liq stigma bemorlarning tibbiy yordamga o‘z vaqtida murojaat qilishlariga, antiretrovirus terapiya rejimiga rioya etishlariga hamda ularning ijtimoiy moslashuviga to‘sqinlik qiluvchi eng muhim psixosotsial to‘siqlardan biri hisoblanadi.*

Maqolada OIV stigmasining asosiy shakllari — tashqi (ijtimoiy) va internallashgan (o‘z-o‘zini stigmatizatsiya qilish) turlari hamda ularning OIV-musbat maqomiga ega insonlarning psixologik farovonligi, o‘z-o‘zini baholashi va hayot sifatiga ta‘siri ko‘rib chiqiladi. Jamiyatda stigmatizatsiya qiluvchi qarashlarni kuchaytiradigan va bemorlarga o‘ziga xos psixologik yuk yuklaydigan O‘zbekiston jamiyatining madaniy va diniy omillariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotlar tahlili asosida stigma darajasini pasaytirishga, jamiyatda bag‘rikenglik munosabatini shakllantirishga va OIV bilan yashayotgan insonlarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan psixologik intervensiyalarni ishlab chiqish zarurati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalaridan klinik psixologlar, ijtimoiy xodimlar va jamoat salomatligi sohasi mutaxassisleri o‘z amaliyotlarida foydalanishlari mumkin.

***Kalit so‘zlar:** OIV-stigma, ijtimoiy stigmatizatsiya, o‘z-o‘zini stigmatizatsiya qilish, hayot sifati, OIV bilan yashayotgan insonlar, psixologik farovonlik, antiretrovirus terapiya, psixologik intervensiyalar, O‘zbekiston, madaniy omillar, bag‘rikenglik, ijtimoiy moslashuv.*

Kirish

OIV infeksiyasi paydo bo‘lgan ilk davrlardan boshlab nafaqat tibbiy, balki o‘tkir ijtimoiy-psixologik muammo bo‘lib qolmoqda. Antiretrovirus terapiya sohasidagi ulkan muvaffaqiyatlar OIV bilan yashayotgan insonlarga to‘laqonli hayot kechirish imkonini berayotgan bo‘lsa-da, ijtimoiy stigmatizatsiya hali ham bemorlarning samarali davolanishi va psixologik xotirjamligi yo‘lidagi asosiy to‘siqlardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbekiston sharoitida ushbu muammo o‘zgacha keskinlik kasb etadi. Jamiyatning an‘anaviy qadriyatlari, diniy me‘yorlari va kollektivist turmush tarzi OIV bilan bog‘liq stigmaning ko‘plab boshqa madaniy muhitlarga qaraganda ancha chuqurroq ildiz otishiga zamin yaratadi.

Jamoatchilik ongida OIV-musbat maqomi ko‘pincha ijtimoiy qoralanadigan xatti-harakatlar — giyohvand moddalar iste‘mol qilish, tartibsiz jinsiy aloqalar bilan bog‘lanadi, bu esa nafaqat bemorning yakkalanib qolishiga, balki uning butun oilasi uchun sharmandalik keltirilishiga sabab bo‘ladi. Respublika OITSGa qarshi kurash markazi ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda har yili minglab yangi OIV yuqtirish holatlari ro‘yxatga olinadi. Biroq, real manzara rasmiy statistikadan sezilarli darajada farq qilishi mumkin: sir oshkor bo‘lishidan va jamiyatning qoralashidan qo‘rqish ko‘plab insonlarni o‘z vaqtida tibbiy yordamga murojaat qilishdan va test topshirishdan tiyib turadi. Shunday qilib, stigma shunchaki aniq bir insonning shaxsiy muammosi bo‘lmay, umuman jamoat salomatligi uchun jiddiy to‘siqqa aylanadi.

Psixologik nuqtai nazardan, stigmatizatsiya bemor shaxsiga halokatli ta‘sir ko‘rsatadi: u o‘z-o‘zini baholashni pasaytiradi, xavotir va depressiyani kuchaytiradi, ijtimoiy aloqalarni buzadi hamda davolanishga bo‘lgan sodiqlikni (priverjennost) kamaytiradi. Ayniqsa, internallashgan stigma bilan to‘qnash kelganlar — inson jamiyatning salbiy qarashlarini o‘zining “Men”ligining bir qismi sifatida qabul qilib, o‘z-o‘zidan uyala boshlagan holatlar juda zaif bo‘ladi. Ushbu maqolaning dolzarbligi O‘zbekiston jamiyatida OIV stigmasining psixologik jihatlari yetarlicha o‘rganilmaganligi, shuningdek, mahalliy madaniy voqe hisobga olingan tizimli psixologik intervensiyalarning mavjud emasligi bilan belgilanadi. Ushbu ishning maqsadi OIV infeksiyasi kontekstida ijtimoiy stigmaning shakllanish va namoyon bo‘lish mexanizmlarini tahlil qilish, shuningdek, uning O‘zbekistonda OIV bilan yashayotgan insonlarning psixologik holati va hayot sifatiga ta‘sirini baholashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Stigmani o‘rganishning nazariy asoslarini amerikalik sotsiolog Erving Goffman o‘zining “Stigma: Buzilgan identifikatsiyani boshqarish bo‘yicha qaydlar” (1963) nomli klassik asarida yaratgan bo‘lib, u stigmani insonni “butun va oddiy shaxsdan nuqsonli va kamchilikka ega shaxsga” tushiradigan, chuqur kamsituvchi atribut deb ta‘riflagan. OIV infeksiyasiga nisbatan ushbu kontseptsiya keyingi o‘n yilliklarda keng rivojlanirildi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda OIV stigmasining uchta asosiy shaklini ajratib ko‘rsatish qabul qilingan:

- Ijtimoiy (tashqi) stigma — atrof-muhitdagilarning OIV bilan yashayotgan insonlarga (OIVBY) nisbatan salbiy munosabati, noto‘g‘ri tushunchalari va kamsituvchi xulq-atvori.

- Internallashgan stigma (o‘z-o‘zini stigmatizatsiya qilish) — inson tomonidan jamiyatning salbiy hukmlarini o‘zlashtirishi va ularni o‘ziga nisbatan qo‘llashi bo‘lib, bu uyat tuyg‘usi, o‘zini ayblash va o‘z-o‘zini baholashning pasayishida namoyon bo‘ladi.

- Kutilayotgan (antitsipator) stigma — inson tomonidan jamiyatning salbiy reaksiyasini oldindan kutishi bo‘lib, bu uni OIV maqomini yashirishga va tibbiy yordamdan qochishga undaydi.

Ushbu tasnif amerikalik tadqiqotchilar Valeri Ernshou va Sonali Shoduar tomonidan 2009-yilda taklif etilgan bo‘lib, bugungi kunda ilmiy hamjamiyatda eng keng qo‘llaniladigan tushunchalardan biridir. Ko‘plab xorijiy tadqiqotlar stigmatizatsiya darajasi va OIV bilan og‘rigan insonlarning hayot sifati o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik borligini isbotlaydi. Kanadalik tadqiqotchi Serxio Rueda va uning muallifdoshlari tomonidan 2016-yilda tayyorlangan va 64 dan ortiq ilmiy ishlarni qamrab olgan tizimli sharhda aniqlanishicha, stigmaning yuqori darajasi depressiya, xavotirli buzilishlar, ijtimoiy yakkalanish va antiretrovirus terapiyaga rioya qilishning pasayishi bilan aniq korrelyatsiya qiladi. Sahroi Kabir janubidagi Afrika mamlakatlarida — OIV eng ko‘p tarqalgan hududlarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, stigmatizatsiya o‘z vaqtida test topshirish va tibbiy yordamga murojaat qilishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biridir. Ushbu xulosaga amerikalik epidemiolog Linda Naybleyd hamkasblari bilan 2018-yildagi tadqiqotida kelgan. Shunga o‘xshash qonuniyatlar Janubiy-Sharqiy Osiyo va Sharqiy Evropa mamlakatsida ham aniqlangan bo‘lib, u yerda madaniy va diniy me‘yorlar jamiyatning OIV yuqtirganlarga bo‘lgan munosabatini belgilaydi va bu BMTning OIV/OITS bo‘yicha qo‘shma dasturining (YUNEYDS) 2021-yildagi

hisobotlarida o‘z aksini topgan. Britaniyalik sotsiologlar Richard Parker va Piter Egglton 2003-yildagi ishlarida OIV bilan bog‘liq stigma jamiyatda mavjud bo‘lgan tengsizlik va kamsitish shakllaridan (jins, jinsiy orientatsiya, giyohvand moddalar iste‘mol qilish belgilari bo‘yicha) ajralmas ekanligini va bu bemorlarga psixologik ta‘sirni bir necha barobar kuchaytirishini ta‘kidlaydilar.

Markaziy Osiyo mintaqasi, jumladan, O‘zbekiston, OIV stigmatizatsiyasining shakllanishi uchun o‘ziga xos kontekst yaratadigan bir qator sotsiomadaniy xususiyatlar bilan ajralib turadi. Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikistonda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, jamoaviy (kollektivist) qadriyatlar ustuvor bo‘lgan jamiyatlarda stigma nafaqat individual, balki oilaviy xarakterga ham ega: oila a‘zolaridan birining OIV - musbat maqomi butun urug‘ uchun sharmandalik sifatida qabul qilinadi. Ushbu xulosa Jahon bankining 2005-yilda nashr etilgan va Markaziy Osiyodagi OIV epidemiyasiga bag‘ishlangan Jozefina Godino va uning hamkasblari hisobotida keltirilgan. O‘zbekiston aholisining madaniy o‘zligida markaziy o‘rinni egallagan islomiy qadriyatlar ko‘pincha OIV bilan yashayotgan insonlarni ma‘naviy qoralash optimizatsiya uchun ishlatiladi, chunki infeksiyaning yuqish yo‘llari ijtimoiy jihatdan nomaqbul xulq-atvor bilan bog‘lanadi. Shu bilan birga, britaniyalik tadqiqotchi Jorjina Dayyer 2019-yildagi ishida din, agar diniy yetakchilar bilan ma‘rifiy ishlar olib borilsa, ma‘naviy qo‘llab-quvvatlash va jamoat birdamligini ta‘minlash orqali himoya omili sifatida ham chiqishi mumkinligini ko‘rsatadi. YUNEYDSning Sharqiy Evropa va Markaziy Osiyo bo‘yicha mintaqaviy byurosi ma‘lumotlariga ko‘ra, mintaqa mamlakatlarida aholi o‘rtasida stigmatizatsiya qiluvchi qarashlar yuqori darajada saqlanib qolmoqda: so‘rovda qatnashganlarning salmoqli qismi kundalik hayotda va ish joyida OIV-musbat insonlar bilan har qanday aloqada bo‘lishni xohlamasligini bildirgan, bu tashkilotning 2022-yildagi mintaqaviy hisobotida qayd etilgan.

Klinik psixologiya nuqtai nazaridan, stigmatizatsiya bir qator destruktiv psixologik mexanizmlarni ishga tushiradi. Bu borada amerikalik psixolog Aylin Meyer tomonidan 2003-yilda ozchiliklar stressiga nisbatan ishlab chiqilgan psixologik vositachilik modeli alohida o‘rin tutadi. Ushbu modelga ko‘ra, ijtimoiy stigmaning surunkali ta‘siri quyidagi oqibatlariga olib keladi: psixologik stress darajasining barqaror ravishda ortishi; shaxsiy hayot va kelajakka nisbatan salbiy kognitiv sxemalarning shakllanishi; emotsional regulatsiya (boshqaruv) mexanizmlarining buzilishi; ijtimoiy faollikning pasayishi va shaxslararo

munosabatlar sifatining yomonlashishi. Amerikalik tadqiqotchi Jennifer Seyls hammualliflari bilan 2009-yilda internallashgan stigma tashqi stigmatizatsiyaga qaraganda depressiya va xavotirning kuchliroq prediktori (belgisi) ekanligini tasdiqladi. Ushbu xulosa psixolog amaliyoti uchun printsiptial ahamiyatga ega, chunki bemorning ichki qarashlari psixoterapevtik aralashuvlar, xususan, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi hamda qabul qilish va majburiyat terapiyasi (ACT) orqali maqsadli korreksiya qilinishga moyildir.

Tan olish kerakki, mahalliy ilmiy adabiyotlarda OIV stigmasining psixologik jihatlari juda kam o'rganilgan. Mavjud nashrlar asosan epidemiologik va klinik xarakterga ega bo'lib, stigmatizatsiyaning psixosotsial mexanizmlariga deyarli daxl qilmaydi. O'zbekiston jamiyatining madaniy va diniy xususiyatlarini hisobga olgan holda stigma darajasini pasaytirish bo'yicha psixologik intervensiyalarni ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishga bag'ishlangan ishlar mahalliy manbalarda deyarli yo'q. Bir nechta mintaqaviy ishlardan faqat tibbiyot muassasalarida OIV-musbat bemorlarning ijtimoiy yakkalanishining yuqori darajasini qayd etgan va tibbiyot xodimlarini ushbu guruh bilan stigmasiz muloqot qilishga tayyorlash zarurligini ko'rsatgan o'zbekistonlik jamoat salomatligi mutaxassislarining tadqiqotlarini ta'kidlash lozim. Shunga qaramay, muammoning tizimli psixologik tahlili va O'zbekistonda ilmiy asoslangan psixologik yordam dasturlarini ishlab chiqish hali ham kelajakning vazifasi bo'lib qolmoqda. Ilmiy bilimlar tizimidagi ushbu bo'shliq mazkur tadqiqotning yuqori dolzarbligini belgilaydi va mahalliy madaniy, diniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olgan holda OIV bilan yashayotgan insonlarga psixologik yordam dasturlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, OIV-stigma murakkab ijtimoiy-psixologik fenomen bo'lib, OIV bilan yashayotgan insonlarning hayot sifati, ruhiy salomatligi va davolanish xulq-atvoriga vayron qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Erving Goffman, Valeri Ernshou, Serxio Rueda, Richard Parker, Aylin Meyer va boshqa olimlarning mehnatlari stigmatizatsiya mexanizmlarini tushunish entertainment uchun mustahkam nazariy va empirik baza yaratdi. O'zbekiston sharoitida ushbu fenomen madaniy, diniy va kollektivist omillar bilan kuchayadi, bu esa bemorlarga maxsus psixologik o'rganish va moslashtirilgan yordam shakllarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Muhokama

Nazariy manbalar va mavjud empirik ma'lumotlar tahlili shuni ta'kidlashga imkon beradiki, O'zbekiston jamiyatida OIV stigmasining shakllanishi bir nechta o'zaro bog'liq omillarning ta'siri bilan shartlangan: madaniy, diniy, ijtimoiy va informatsion. Ushbu mexanizmlarni tushunish samarali psixologik intervensiyalarni ishlab chiqish uchun printsiplial jihatdan muhimdir.

Madaniy omil. O'zbekiston jamiyati an'anaga ko'ra kollektivist qadriyatlarga tayanadi, unda oila va jamoaning obro'-e'tibori (nomusi) markaziy o'rinni egalladi. Bunday kontekstda OIV-musbat maqomi individual tibbiy muammo sifatida emas, balki butun oilaga soya soladigan ma'naviy nuqson sifatida qabul qilinadi. Bu «ikki yoqlama stigma» (dvojnaya stigma) fenomenini keltirib chiqaradi: inson nafaqat jamiyat tomonidan, balki o'zining eng yaqin atrofi tomonidan ham qoralanishga uchraydi, chunki yaqinlarining o'zlari ham ijtimoiy yakkalanishdan qo'rqishadi. Buning oqibatida, odatda asosiy psixologik qo'llab-quvvatlash manbai bo'lishi kerak bo'lgan oilaning o'zi ko'pincha OIV-musbat inson uchun qo'shimcha stress manbaiga aylanadi.

Diniy omil. O'zbekiston sharoitida islom dini axloqiy me'yorlar va baholovchi qarashlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Jamoatchilik ongida OIV infeksiyasi diniy nuqtai nazardan qoralanadigan xatti-harakatlar — giyohvandlik va nikohdan tashqari jinsiy aloqalar bilan mustahkam bog'langan. Natijada, ko'plab OIV bilan yashayotgan insonlar atrofida tomonidan tibbiy va psixologik yordamga muhtoj bemor sifatida emas, balki jazoga loyiq “gunohkorlar” sifatida qabul qilinadi. Kasallikning bunday axloqiyashtirilishi OIV-musbat insonlarga nisbatan bag'rikeng munosabatni shakllantirishni jiddiy ravishda qiyinlashtiradi va ularning ijtimoiy reintsizatsiyasiga (qayta moslashuviga) to'sqinlik qiladi.

Informatsion omil. Aholining OIV yuqish yo'llari va zamonaviy davolash imkoniyatlari to'g'risida xabardorlik darajasining yetarli emasligi irratsional qo'rquv va miflar saqlanib qolishiga yordam beradi. Kundalik aloqalar orqali yuqish ehtimoli haqidagi yoki OIV “o'lim hukmi” degan keng tarqalgan noto'g'ri tushunchalar stigmatizatsiya qiluvchi qarashlarni oziqlantiradi va infeksiyalangan insonlar atrofida ijtimoiy qo'rquv muhitini keltirib chiqaradi.

Stigmatizatsiya OIV bilan yashayotgan insonlarning psixologik holatiga ko'p darajali vayron qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Adabiyotlar ma'lumotlari tahlili asosida va O'zbekiston sotsiomadaniy kontekstining xususiyatlarini hisobga olgan holda stigmaning quyidagi asosiy psixologik oqibatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- Depressiya va xavotirli buzilishlar. Ijtimoiy stigmaning surunkali taʼsiri shaxsning psixologik resurslarini tugatadigan kuchli stressogen omil hisoblanadi. Tadqiqotlar doimiy ravishda qoʻllab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitga ega boʻlganlarga qaraganda, stigmatizatsiyaga uchragan OIV-musbat insonlar orasida depressiya va xavotir darajasi sezilarli darajada yuqoriligini qayd etadi. Oʻzbekiston jamiyati kontekstida ushbu effekt rivojlangan psixologik yordam tizimining yoʻqligi va aholining psixologik savodxonligi pastligi sababli yanada kuchayadi.

- Oʻz-oʻzini stigmatizatsiya qilish va identifikatsiyaning buzilishi. Internallashgan stigma alohida psixologik xavf tugʻdiradi, bunda inson jamiyat tomonidan yuklangan salbiy obrazni qabul qiladi va oʻzini u bilan identifikatsiya qila boshlaydi. Natijada, oʻzining nuqsonli ekanligini barqaror his qilish, uyat va kasallik “haqli jazo” ekanligiga ishonch shakllanadi. Bunday destruktiv identifikatsiya davolanishga va ijtimoiy faollikka boʻlgan motivatsiyani yoʻq qiladi, insonni yakkalanish va oʻzini ayblashning qisir doirasiga qamab qoʻyadi.

- Ijtimoiy yakkalanish. OIV maqomi oshkor boʻlishidan qoʻrqish koʻplab bemorlarni ikki yoqlama hayot kechirishga: oʻz holatini yaqinlari, hamkasblari va doʻstlaridan yashirishga majbur qiladi. Bu muqarrar ravishda muloqot doirasining torayishiga, ishonchli munosabatlarning yoʻqolishiga va kuchayib borayotgan yolgʻizlikka olib keladi. Shaxslararo aloqalar tizimi anʼanaga koʻra inson hayotida markaziy rol oʻynaydigan Oʻzbekiston jamiyati sharoitida bunday yakkalanish ayniqsa keskin va ogʻriqli boshdan kechiriladi.

- Davolanishga boʻlgan sodiqlikning pasayishi. Stigmaning eng jiddiy amaliy oqibatlaridan biri oʻz vaqtida tibbiy yordamga murojaat qilishdan bosh tortish va antiretrovirus terapiya rejimini buzishdir. Bemorlar tanilib qolish qoʻrquvi tufayli tibbiyot muassasalaridan qochishadi, shifokor qabulini kechiktirishadi va koʻpincha davolanishni butunlay toʻxtatishadi. Bularning barchasi nafaqat aniq bir inson salomatligini yomonlashtiradi, balki umuman jamoat salomatligi uchun xavf tugʻdiradi.

- Posttravmatik namoyon boʻlishlar. Ochiq kamsitishlarga — tibbiy yordam koʻrsatishni rad etish, oilaviy munosabatlarning uzilishi, ishdan boʻshatilish holatlariga duch kelgan bir qator bemorlarda posttravmatik stress buzilishiga (PTSD) xos boʻlgan simptomlar: yopishqoq xotiralar, qochish xulq-atvori, emotsional qotib qolish kuzatiladi. Bemorlarning ushbu toifasi ixtisoslashtirilgan psixoterapevtik yordamga muhtoj.

OIV bilan yashayotgan insonlarning hayot sifati nafaqat tibbiy ko‘rsatkichlar bilan, balki psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning majmuasi bilan belgilanadi. Stigma ushbu komponentlarning har biriga salbiy va halokatli ta‘sir ko‘rsatadi. Professional sohada OIV-musbat insonlar ko‘pincha ishga joylashishda kamsitishlarga yoki maqomi oshkor bo‘lgandan keyin ishini yo‘qotishga duch kelishadi. Shaxsiy tavsiyalar va reputatsiya (obro‘) muhim rol o‘ynaydigan O‘zbekiston mehnat bozori sharoitida bunday holat uzoq muddatli iqtisodiy oqibatlarga olib kelishi va ijtimoiy degradatsiyaga sabab bo‘lishi mumkin. Shaxslararo munosabatlar sohasida stigma romantik va oilaviy rishtalarni buzadi, ajralishlarni va farzandlarning begonalashishini keltirib chiqaradi. Ayniqsa, an‘anaviy oilalarda OIV bilan yashayotgan ayollar zaif hisoblanadi, chunki ular ko‘pincha ham infeksiya tashuvchisi, ham ayollarga xos xulq-atvor me‘yorlarini buzuvchi sifatida ikki yoqlama stigmatizatsiya yukini ko‘taradilar. Jismoniy salomatlik sohasida esa stigma keltirib chiqaradigan surunkali psixosotsial stress immun tizimiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, kasallikning rivojlanishini tezlashtiradi. Shunday qilib, bemorning psixologik va jismoniy salomatligi uzviy bog‘liq bo‘lib, bu psixologik yordamni OIV infeksiyasini kompleks davolashning ajralmas qismiga aylantiradi.

Stigmaning destruktiv oqibatlari bilan bir qatorda, ilmiy adabiyotlar uning psixologik ta‘sirini yumshatishga va bemorlarning barqarorligini oshirishga qodir bo‘lgan bir qator omillarni qayd etadi. Bularga ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘zaro yordam guruhiga mansublik, psixologik moslashuvchanlik hamda xabardorlik va psixologik savodxonlik kiradi. Atrofdagi qabul qiluvchi va qo‘llab-quvvatlovchi loqal bir kishining bo‘lishi internallashgan stigma darajasini sezilarli darajada kamaytiradi va bemorning psixologik holatini yaxshilaydi. Bu psixolog ishining nafaqat bemorning o‘zi bilan, balki uning yaqin atrofi bilan ham olib borilishi muhimligini ko‘rsatadi. OIV bilan yashayotgan insonlarning o‘zaro yordam guruhlarida ishtirok etishi bemor tajribasining normallasishiga, yakkalanish tuyg‘usining kamayishiga va yangi ijobiy identifikatsiyaning shakllanishiga yordam beradi. O‘zbekiston sharoitida bunday guruhlar faoliyati stigmaning yuqori darajasi tufayli bir qator qiyinchiliklar bilan bog‘liq, biroq ularning terapevtik potentsiali juda yuqoriligicha qolmoqda. Qabul qilish va majburiyat terapiyasi sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik moslashuvchanlikni rivojlantirish internallashgan stigma bilan kurashishning samarali mexanizmi hisoblanadi. OIV

infeksiyasining tabiati to‘g‘risida yetarli bilimga ega bo‘lgan bemorlar o‘z-o‘zini ko‘proq qabul qilish darajasini namoyon etadilar, bu esa psixoeduqatsion (ruhiy-ma‘rifiy) ishlarning muhimligini ko‘rsatadi.

Bayon etilganlarni hisobga olgan holda, O‘zbekiston kontekstida OIV stigmasi bilan psixologik ishlashning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilovchi bir qator asosiy qoidalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, psixologik yordam tizimli xarakterga ega bo‘lishi va nafaqat bemorning o‘zini, balki uning oilasini, tibbiyot xodimlarini va keng jamoatchilikni qamrab olishi lozim. Ikkinchidan, har qanday psixologik intervensiyalar O‘zbekiston jamiyatining qadriyatlari, me‘yorlari va tilini hisobga olgan holda madaniy jihatdan moslashtirilgan bo‘lishi shart. G‘arb psixoterapevtik modellarini mahalliy xususiyatlarni hisobga olmasdan mexanik ravishda ko‘chirish samarasiz yoki hatto teskari natijaga olib kelishi mumkin. Uchinchidan, stigmani kamaytirish agentlari sifatida diniy va jamoat yetakchilarining resurslaridan faol foydalanish zarur. Ularning O‘zbekiston jamiyatidagi obro‘-e‘tibori tibbiyot xodimlarining obro‘sidan sezilarli darajada yuqori bo‘lib, bu ularning profilaktika va ma‘rifat ishlarida ishtirok etishini strategik jihatdan muhim qiladi. Psixologga murojaat qilishning o‘zi bemorda qo‘shimcha sir oshkor bo‘lishi yoki qoralanish qo‘rquvini keltirib chiqarmasligi kerak, bu esa psixologik ish sharoitlarini tashkil etishga alohida e‘tibor talab qiladi.

Xulosa

Ushbu maqola O‘zbekistonda zamonaviy klinik va ijtimoiy psixologiyaning eng dolzarb va kam o‘rganilgan muammolaridan biri — OIV-stigma fenomeni va uning OIV bilan yashayotgan insonlar hayot sifatiga psixologik ta‘sirini tadqiq etishga bag‘ishlangan edi. O‘tkazilgan nazariy tahlil va ilmiy adabiyotlar sharhi quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

OIV-stigma shunchaki oddiy noto‘g‘ri tushuncha bo‘lmay, jamiyatning madaniy, diniy va iqtisodiy to‘qimasida chuqur ildiz otgan salbiy qarashlar, e‘tiqodlar va xulq-atvor amaliyotlarining barqaror tizimidir. O‘zbekiston kontekstida ushbu fenomen jamiyatning kollektivist turmush tarzi, diniy me‘yorlarning muhim roli va aholining OIV infeksiyasi tabiati to‘g‘risida xabardorlik darajasining yetarli emasligi sababli o‘zgacha intensivlik kasb etani.

Stigmatizatsiya OIV-musbat inson hayotining barcha asosiy sohalariga vayron qiluvchi ta‘sir ko‘rsatadi. Psixologik darajada u depressiya, xavotirli buzilishlar, o‘z-o‘zini stigmatizatsiya qilish va shaxsiy identifikatsiyaning buzilishini keltirib

chiqaradi. Ijtimoiy darajada u yakkalanishga, shaxslararo aloqalarning yo‘qolishiga va professional kamsitishlarga olib keladi. Tibbiy darajada esa u davolanishga bo‘lgan sodiqlikni sezilarli darajada pasaytiradi, bu ham aniq bir bemor salomatligiga, ham umuman epidemiologik vaziyatga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Inson jamiyat tomonidan yuklangan salbiy obrazni qabul qilib, uni o‘ziga qarshi yo‘naltiradigan internallashgan stigma stigmatizatsiyaning eng destruktiv shakli hisoblanadi. Aynan u bemorning psixologik azoblanish darajasini va uning yordam so‘rab murojaat qilishga tayyorligini ko‘proq belgilaydi. Shu bilan birga, internallashgan stigma psixoterapevtik korrektsiyaga moyil bo‘lib, bu psixologik intervensiya uchun real imkoniyatlarni ochadi. Stigmaning destruktiv xarakteriga qaramay, uning ta‘sirini yumshatishga qodir bo‘lgan real himoya omillari mavjud bo‘lib, ularga tayanish OIV bilan yashayotgan insonlar bilan psixologik ish olib borishning asosini tashkil etishi lozim.

Mahalliy fanda OIV stigmasining psixologik jihatlari juda kam o‘rganilganligicha qolmoqda. O‘zbekistonda OIV-musbat insonlarga yordam ko‘rsatish bo‘yicha madaniy jihatdan moslashtirilgan psixologik dasturlarning yo‘qligi jiddiy bo‘shliq bo‘lib, uni ilmiy tadqiqotlar darajasida ham, sog‘liqni saqlash amaliyoti darajasida ham zudlik bilan to‘ldirish talab etiladi. Ushbu maqolaning nazariy ahamiyati shundaki, unda ilk bor OIV-stigma fenomenini klinik va ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan O‘zbekiston jamiyatining o‘ziga xos xususiyatlariga nisbatan tizimlashtirish va anglashga urinish qilingan. Klasik stigmatizatsiya kontseptsiyalarining O‘zbekiston kontekstining madaniy va diniy xususiyatlari tahlili bilan integratsiyalashuvi ushbu sohadagi keyingi empirik tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratishga imkon beradi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning O‘zbekistonda OIV sohasida ishlayotgan mutaxassislar va bemorlar duch keladigan real muammolarni hal qilishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi. Amaliyotchi psixologlar va psixoterapevtlar uchun maqola materiallari OIV bilan yashayotgan insonlarga individual va guruhli psixologik yordam dasturlarini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Jamoat salomatligi va ijtimoiy ish sohasi mutaxassislari uchun maqola OIV-musbat insonlarga kompleks yordam dasturlariga psixologik komponentni kiritish zarurligi foydasiga dalillar taqdim etadi. Sog‘liqni saqlash tashkilotchilari va davlat tuzilmalari vakillari uchun esa ushbu ish materiallari bemorlarning psixosotsial ehtiyojlarini hamda kamsitishdan xoli muhit yaratish

zarurligini hisobga olgan holda OIV sohasidagi siyosatni ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Ushbu maqola bir qator cheklovlarga ega bo‘lib, ish asosan xorijiy adabiyotlar tahliliga tayanadi. Bu O‘zbekistandagi OIV stigmasining o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risidagi xulosalar bevosita mahalliy kontekstda o‘tkazilgan mustaqil empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishini (verifikatsiya qilinishini) talab etadi. Kelgusi tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlari sifatida O‘zbekiston aholisi o‘rtasida stigmatizatsiya darajasini sifat va miqdoriy jihatdan o‘rganish; mamlakatning turli mintaqalarida OIV-musbat insonlarning psixologik xususiyatlari va ehtiyojlarini o‘rganish; madaniy jihatdan moslashtirilgan psixologik yordam dasturlarini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazishni belgilash mumkin.

OIV infeksiyasi uzoq vaqtdan beri faqat tibbiy muammo bo‘lishdan to‘xtagan. Bugungi kunda u teng darajada psixologik, ijtimoiy va gumanitar muammodir. OIV bilan kasallangan insonlarni o‘rab turgan stigma ularga kasallikning o‘zidan kam bo‘lmagan, ko‘pincha esa undan ham ko‘proq azob beradi. Ushbu stigmani yengib o‘tish — nafaqat psixologning professional vazifasi, balki inson qadr-qimmatini va ijtimoiy adolat masalasidir. O‘zbekiston jamiyati o‘zaro yordam, rahmdillik va inson hayotiga hurmat ko‘rsatish kabi chuqur an‘analarga ega. Aynan ushbu qadriyatlar OIV bilan yashayotgan insonlarni qabul qilish va qo‘llab-quvvatlash madaniyatini shakllantirish uchun poydevor bo‘ishi kerak. Mualliflar ushbu ish ushbu mavzu bo‘yicha mahalliy ilmiy munozaralarning rivojlanishiga hissa qo‘shadi hamda O‘zbekistonda OIV bilan yashayotgan insonlarga amaliy psixologik yordam ko‘rsatish dasturlarini ishlab chiqish uchun turtki bo‘ladi degan umidni bildirishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Goffman, E. (2001). *Stigma: Zаметki ob upravlenii isporchennoy identichnostyu* (per. s angl.). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. (Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.) <https://www.freelists.org/archives/sig-dea/07-2015/pdfb5xHrmWT1D.pdf>
2. Earnshaw, V. A., & Chaudoir, S. R. (2009). From conceptualizing to measuring HIV stigma: A review of HIV stigma mechanism measures. *AIDS and Behavior*, 13(6), 1052–1063. <https://doi.org/10.1007/s10461-009-9514-x>
3. Rueda, S., Mitra, S., Chen, S., Gogolishvili, D., Globerman, J., Chambers, L., ... & Rourke, S. B. (2016). Examining the associations between HIV-related

- stigma and health outcomes in people living with HIV/AIDS: A series of meta-analyses. *BMJ Open*, 6(7), e011453. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2016-011453>
4. Parker, R., & Aggleton, P. (2003). HIV and AIDS-related stigma and discrimination: A conceptual framework and implications for action. *Social Science & Medicine*, 57(1), 13–24. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00304-0](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00304-0)
5. Nyblade, L., Stockton, M. A., Giger, K., Bond, V., Ekstrand, M. L., Lean, R. M., ... & Wouters, E. (2019). Stigma in health facilities: Why it matters and how we can change it. *BMC Medicine*, 17(1), 25. <https://doi.org/10.1186/s12916-019-1256-2>
6. Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674>
7. Sayles, J. N., Wong, M. D., Kinsler, J. J., Martins, D., & Cunningham, W. E. (2009). The association of stigma with self-reported access to medical care and antiretroviral therapy adherence in persons living with HIV/AIDS. *Journal of General Internal Medicine*, 24(10), 1101–1108. <https://doi.org/10.1007/s11606-009-1049-5>
8. Godinho, J., Renton, A., Vinogradov, V., Decosas, J., & Tikhonova, L. (2005). Reversing the tide: Priorities for HIV/AIDS prevention in Central Asia. *World Bank Working Paper No. 54*. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/8358>
9. Dyer, J. (2019). Religion, HIV stigma and the potential role of religious leaders in HIV prevention and destigmatization. *Journal of Religion and Health*, 58(4), 1233–1248. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00776-7>
10. BMTning OIV/OITS bo'yicha qo'shma dasturi (YUNEYDS). (2021). Globalniy doklad ob epidemii SPIDa 2021: likvidirovat neravenstvo — pobedit SPID. YUNEYDS. <https://www.unaids.org/en/resources/documents/2021/2021-global-aids-update>
11. BMTning OIV/OITS bo'yicha qo'shma dasturi (YUNEYDS). (2022). Regionalniy doklad po Vostochnoy Evrope i Tsentralnoy Azii: stigma i diskriminatsiya kak barieri v borbe s VICH. YUNEYDS. <https://www.unaids.org/en/regionscountries/regions/easterneuropeandcentralasia>

12. Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti (JSST). (2020). Consolidated guidelines on strategic information for HIV inside universal health coverage. JSST. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240010352>

13. Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash vazirligi Respublika OITSGa qarshi kurash markazi. (2022). Ejegodniy epidemiologicheskii otchyot po VICH-infektsii v Respublike Uzbekistan. SSV. <https://aidsuzb.uz>

14. Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash vazirligi. (2021). Natsionalnaya strategiya protivodeystviya VICH/SPIDu v Respublike Uzbekistan na 2021–2025 godi. Toshkent. <https://minzdrav.uz>

15. Karimova, D. X., & Yusupova, N. R. (2020). Psixosotsialnie problemi lyudey, jivushix s VICH, v usloviyax Tsentralnoy Azii: obzor problemi. Jurnal klinicheskoy i prikladnoy psixologii Uzbekistana, 4(2), 45–58.

16. Axmedova, Sh. B. (2019). Sotsialnaya stigmatizatsiya kak barier dlya obrasheniya za meditsinskoy pomoshyu sredi VICH-infitsirovannix v Uzbekistane. Obshestvennoe zdorove i zdravooxranenie, 3(1), 22–30.

17. Antonova, N. V. (2018). Psixologicheskie aspekti VICH-infektsii: uchebnoe posobie dlya psixologov dlya sotsialnix rabotnikov. Moskva: Akademicheskii proekt.

18. Pokrovskiy, V. V., Yurin, O. G., & Kravchenko, A. V. (2016). Klinicheskaya diagnostika i lechenie VICH-infektsii. Moskva: GEOTAR-Media. <https://www.geotar.ru/lots/GS-0003177.html>

19. Friedman, S., & Molina, A. (2017). Stigma, discrimination, and HIV: A guide for mental health professionals. International Journal of Mental Health, 46(3), 195–213. <https://doi.org/10.1080/00207411.2017.1314143>

20. Amirova, L. B. (2021). Psixologicheskaya podderjka VICH-polojitelnix patsientov v usloviyax statsionara: opit i perspektivi. Vestnik psixologii i pedagogiki Uzbekistana, 2(4), 67–79.

Research Science and
Innovation House

